

בית חשמונאי

רמב"ם הלכות מגילה וחנוכה פרק ג הלכה א – חזרה מלכות לישראל

בבית שני כשמלכו יון גזרו גזרות על ישראל ובטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות, ופשטו ידם בממונם ובבנותיהם ונכנסו להיכל ופרצו בו פרצות וטמאו הטהרות, וצר להם לישראל מאד מפניהם ולחצום לחץ גדול עד שריחם עליהם אלהי אבותינו והושיעם מידם והצילם וגברו בני חשמונאי הכהנים הגדולים והרגום והושיעו ישראל מידם והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החורבן השני.¹

מסכת עבודה זרה דף ט עמוד א – כמה שנים עמדה מלכות חשמונאי?

תני רבי יוסי ברבי: מלכות פרס בפני הבית שלשים וארבע שנה, מלכות יון בפני הבית מאה ושמונים שנה, מלכות חשמונאי בפני הבית מאה ושלוש, מלכות בית הורדוס מאה ושלוש.²

מסכת מגילה דף ו עמוד א – ניצחון על קיסרי בת אדום

אמר רבי אבהו: "ועקרון תעקר" (צפניה ב ד) - זו קיסרי בת אדום, שהיא יושבת בין החולות, והיא היתה יתד תקועה לישראל בימי יוונים, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום היו קורין אותה אחידת מגדל שיר.³

רמב"ן בראשית פרק מט פסוק י – על מה נענשו החשמונאים

"לא יסור שבט מיהודה"⁴ - אין ענינו שלא יסור לעולם, כי כתוב: "יוֹלֵךְ ה' אוֹתְךָ ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך" (דברים כח לו) והנה הם ומלכם בגולה, אין להם עוד מלך ושרים. וימים רבים אין מלך בישראל...⁵ אבל ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו, כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה, ולא ימשול אחד מאחיו עליו. וכן לא יסור מחוקק מבין רגליו, שכל מחוקק בישראל אשר בידו טבעת המלך ממנו יהיה, כי הוא ימשול ויצוה בכל ישראל, ולו חותם המלכות.⁶

¹ ועל תשועה זו וחזרת המלוכה לישראל, אנו גומרים את ההלל שמונה ימים בחנוכה (כמו בסוכות ויש קשר בין שני החגים כידוע, ראו דברינו [מאי חנוכה](#)), מה שאיננו עושים בחג הפסח גאולת מצרים בו גומרים את ההלל יום אחד בלבד. ראו בהמשך הפרק שם, בו קבע הרמב"ם את דיני הלל של כל השנה. ובברכת על הניסים אנו מהללים ומשבחים את המעטים שנצחו את הרבים, הטהורים את הטמאים, הצדיקים את הרשעים, החלשים את הגיבורים (!) וכו', הלא הם בית חשמונאי. ראו פירוש רש"י על הפסוק בשיר השירים פרק ו פסוק י: "מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה אִימָה פְּנֵדְגֹלוֹת". מפרש רש"י: "כמו שחר - הולך ומאיר מעט מעט, כך היו ישראל בבית שני. בתחילה זרובבל פחת יהודה ולא מלך והיו משועבדים לפרס וליון ואחר כך נצחום בית חשמונאי ונעשו מלכים". ראו גם פירוש מלבי"ם ביחזקאל פרק לו המשתמש בתקופת בית חשמונאי, כולל שלטון הורדוס כדגם לעתיד לבוא: "והרביתי עליכם אדם ובהמה - שהשבים ירבו ויפרו שם, ועל"כ והושבתי אתכם כקדמותיכם שהיתה כולה מיושבת, וכן היתה בבית שני בימי החשמונאי ובימי הורדוס" (ראו דברינו [בניין הורדוס](#) בפרשת תרומה וכן [בימי שלומציון ושמעון בן שטח](#) בפרשת בחוקות). מה קרה לכל השחר היפה והבהיר הזה ולכל השנים הקדמוניות? כמה זמן נמשכה מלכות החשמונאים? האמנם מאתיים שנה כדברי הרמב"ם? מה היה בסופה?

² ראו קטע זה בסדר עולם רבה פרק ל. הגמרא דנה בשאלה כמה שנים שלטה רומא על ישראל – "פשטה מלכות הרשעה על ישראל" בלשון הגמרא – קודם שחרב הבית. לפי שיטת ר' ישמעאל בר יוסי, שהגמרא מביאה בקטע קודם לזה שהבאנו, החשבון הוא מאה ושמונים שנה, היינו ששלטון רומא מתחיל בשנת 90 לפנה"ס בערך (חורבן הבית היה בשנת 70 לספירה). אך לפי החשבון של רבי יוסי ברבי, יוצא ששלטון רומא עד החורבן היה של מאתיים ושש שנים (משנת 116 לערך לפני הספירה, ראו החשבון בגמרא שם). מתרצת הגמרא שעשרים ושש שנים הייתה רומא כבר שלטת בעולם ויכלה לשעבד את ישראל, אבל עדיין עמדה בהסכמים שכתרה עם ממלכת החשמונאים וזה ההפך בין שני החשבונות. תאריכים אלה לא כ"כ מסתדרים עם ההיסטוריה כפי שהיא ידועה לנו היום: 167 לפנה"ס - גזירות אנטיוכוס ותחילת מרד החשמונאי, 164 - טיהור המקדש, 141 - עצמאות מדינית – פטור ממיסים לבית סלווקוס, 63 - פומפיוס כובש את הארץ. לפי חשבון ההיסטוריה שבידינו, ניתן לומר שממלכת החשמונאים שרדה בין 78 ל- 101 שנים, תלוי ממתי מונים את התחלתה. בכל מקרה, חשבונות הגמרא ושל ההיסטוריונים אינם מסתדרים עם שיטת הרמב"ם שממלכת החשמונאים שרדה 200 שנה. הרמב"ם מונה כנראה את ימיה של ממלכת החשמונאים עד חורבן הבית, כולל תקופת הורדוס ונציבי רומי, בניגוד גמור לגמרא המונה את מלכות חשמונאי ומלכות הורדוס כל אחת 103 שנים לעצמה. אבל הבעיה עם בית חשמונאי איננה רק מספר השנים.

³ הנה גם ניצחון על "עקרון", היא קיסרי היא בת אדום, זו שאח"כ הייתה למרכז השלטון הרומי בארץ (וכל זה מפיו של רבי אבהו אבא דאתרא של קיסריה). עניינינו כאן הוא בביטוי "מלכות" שנקשר לחשמונאים במקורות שראינו עד כאן. וכך גם בגמרא ראש השנה יח ע"ב, תענית יח ע"ב ועוד. אך במקורות אחרים בחז"ל (מגילת תענית להלן, בראשית רבה צט) נראה שיש הקפדה על "בית חשמונאי" או "בני חשמונאי". האם ראו חז"ל בבית חשמונאי "מלכות"?

⁴ ברכת יעקב ליהודה בפרשת ויחי: "לא יסור שִׁבְט מִיְהוּדָה וּמַחֲקֵק מִבְּיַן רַגְלָיו עַד כִּי יָבֹא שִׁילּוֹ וְלוֹ יִקְהֶת עַמִּים".

⁵ אין פשט הפסוק, אומר רמב"ן שלעולם תימשך מלכות בישראל ולא תיפסק ולא יצא העם בגולה.

⁶ למדרש אין בעיה להמשיך את המלכות גם כשפסקה מלוכה מישראל, ראו סנהדרין ה ע"א: "לא יסור שבט מיהודה - אלו ראשי גליות שבבל, שרודין את ישראל בשבט. ומחוקק מבין רגליו - אלו בני בניו של הלל, שמלמדין תורה ברבים". וכן הוא בבראשית רבה ויחי פרשה צז על ברכת יעקב ליהודה. רמב"ן לעומת זאת, מוכן לקבל את העובדה ההיסטורית הפשוטה שלא תמיד התקיימה מלוכה בישראל, ואי לכך פשט הפסוק צריך להיות אחר.

וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני. כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול. כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם, נפלו ביד אויביהם בחרב.⁷ והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (בבא בתרא ג ב): כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא, שנכרתו כולם בעון הזה.⁸ ואף על פי שהיה בזרע שמעון עונש מן הצדוקים,⁹ אבל כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק, לא עברו¹⁰ אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד. והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקב"ה עליהם את עבדיהם והם הכריתום.¹¹

מסכת סנהדרין דף פב עמוד א – גזירות ותקנות בית חשמונאי

כי אתא רב דימי אמר: בית דינו של חשמונאי גזרו: הבא על הנכרית חייב עליה משום נדה, שפחה, גויה, אשת איש. כי אתא רבין אמר: משום נשג"ז נדה, שפחה, גויה, זונה. אבל משום אישות - לית להו.¹²

מגילת תענית (ליכטנשטיין) הסכוליון – ביטול אזכרת שם ה' בשטרות

בתלתא בתשרי בטילת אדכרתא מן שטריא (בוטלו האזכרות מהשטרות). מפני שגזרה מלכות יון הרשעה שמד על ישראל ואמרו להם: כפרו במלכות שמים ואמרו אין לנו חלק באלהי ישראל ולא היו מזכירין שם שמים בפיהם.¹³ וכשתקפה יד בית חשמונאי, התקינו שיהו כותבין שם שמים בשטרות וכך היו כותבין: בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול דהוא כהן לאל עליון. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: וכי מזכירין שם שמים בשטרות? למחר זה פורע את חובו וקורע את שטרו ונמצא שם שמים מוטל באשפה וביטלום. ואותו היום עשאוהו יום טוב.¹⁴

מסכת קידושין דף סו עמוד א – עימות ינאי והפרושים

תניא: מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית שבמדבר וכיבש שם ששים כרכים, ובחזרתו היה שמח שמחה גדולה, וקרא לכל חכמי ישראל. אמר להם: אבותינו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש, אף

⁷ יהודה נהרג בקרב אלעשה בשנת 160 לפנה"ס. אלעזר נהרג בקרב בית זכריה בשנת 163 לפנה"ס. יונתן על ידי טרפון המלך הסלווקי, בשנת 143 לפנה"ס. שמעון בשנת 135 על ידי חתנו תלמי בן חבובו מושל ירוחו. יוחנן על ידי בני יאמרי ממיבא, לאחר שנת 160 לפנה"ס. ותודה לנח חכם.

⁸ כל מי שיבוא ויאמר שהוא מבית חשמונאי, הוא בהכרח עבד. ראו גמרא זו להלן. ולהלן הוא מסביר מהו העוון.
⁹ עונש על שהפכו לצדוקים. ראו מפרשי רמב"ן שמצביעים כאן על יוחנן כהן גדול, שהיה בנו של שמעון בנו של מתתיהו, שאמנם שימש ככהונה גדולה שמונים שנה אך סופו שנעשה צדוקי (ברכות כט ע"א). ראו גם מגילת תענית (ליכטנשטיין) הסכוליון המתארת שניצחון החשמונאים קשור גם בניצחון הפרושים על הצדוקים: "... וכשגברה ידם של בית חשמונאי בטלום חזרו לדון בדיני ישראל ואותו היום שביטלום עשאוהו יום טוב. שהיו הצדוקין דנין בדיניהם לאמר הבת יורשת עם בת הבן וכו'". אך סופם של החשמונאים, שחברו לצדוקים וחזרו לנהוג כמותם. בפרט ינאי המלך כמובא להלן. אפשר שמחלוקת הפרושים והצדוקים שהחלה בימי החשמונאים, הייתה, בין השאר, על רקע מי הם הממשיכים האוטנטיים של מתתיהו ובניו.
¹⁰ לא עברו מן העולם.

¹¹ באופן דומה מפרש רבי בחיי בן אשר בספר בראשית שם: "ולפי שלא נתנה המלכות כי אם לשבט יהודה, לכך נענשו המלכים שלא היו משבט יהודה ולא הצליחה מלכותם, כענין שאול המלך הראשון לישראל שנהרג הוא ובניו ולא היתה מלכות של קיימא, וכענין החשמונאים שאבדה מלכותם ונענשו במדה כנגד מדה. ותחת שהיו רוצים למלוך ולא היה (להם) משפט המלוכה, היו עבדים לעבדיהם. כי השם יתברך המשיל עליהם עבדיהם והכריתום. והוא מה שאמרו רז"ל (ב"ב ג ב): כל דאמר מבית חשמונאי קא אתינא עבדא הוא. והוא מה שאמר הנביא: (הושע ח ד): הם המליכו ולא ממני השירו ולא ידעתי. ומלבד טענה זו שלא היו החשמונאים מזרע המלוכה עוד יש בו טענה אחרת שלא היה להם למלוך, לפי שהיו כהנים, ונצטוו בתורה: (במדבר יח ז) תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת. וכיון שכן הוא, לא היו ראויים לבקש מלכות רק לעבוד את עבודת ה'. ומפני זה נענשו בעונש זה. וכן אמרינן בירושלמי: (הוריות ג, ב) אין מושחין מלכים מן כהנים, אמר רבי יהודה (דברים יז כ): למען יאריך ימים על ממלכתו, מה כתיב בתריה: לא יהיה לכהנים וגו'". עד כאן פירוש רבי בחיי בן אשר. באופן דומה מפרש גם אברבנאל בפירושו לתורה בפרשת ויחי שם. השוו שיטות אלה עם דברי הרמב"ם לעיל: "והעמידו מלך מן כהנים וחזרה מלכות לישראל". וראו עוד בפירוש פנים יפות (הרב פנחס הלוי איש הורביץ בעל ספר הפלאה, גרמניה מאה 18, רבו של החתם סופר) על הפסוק בשמות פרק יט, פרשת יתרו: "ומה שאמר: ממלכת כהנים, בדביקות הוא רמז על בית שני במלכות בית חשמונאי שזכו לכתר כהונה ולכתר מלכות".

¹² היינו שבית חשמונאי החמיר מאד בנישואי תערובת מן הסתם כחלק ממלחמתם במתיוונים (בדומה לתקופת עזרא). ראו עבודה זרה לו ע"ב שהחידוש של בית חשמונאי היה "אפילו בצנעא". אך אנו יודעים מספרי קורות העתים שהם עצמם לא נמנעו מלהתחתן עם נשים נכריות. ראו אזכור גמרא זו בשני המקומות של קנאות פנחס וההלכה: "הבועל ארמית – קנאים פוגעים בו". עוד בהלכות הקשורות לבית חשמונאי, ראו מגילת תענית (ליכטנשטיין) הסכוליון: "... וכשגברה ידם של בית חשמונאי בטלום חזרו לדון בדיני ישראל ואותו היום שביטלום עשאוהו יום טוב. שהיו הצדוקין דנין בדיניהם לאמר הבת יורשת עם בת הבן". תחילתם כפי שכבר ראינו בהערה 9 לעיל, שביטלו את דיני הצדוקים וסופם שחברו להם. והלכה נוספת נראה להלן.

¹³ ראו בראשית רבה ב ד פרשת בראשית: "וחושך על פני תהום - זה גלות יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן שהיתה אומרת להם, כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל". הכתיבה על קרן השור, בעל החיים הדומיננטי והחזק במשק החקלאי של ימיהם, היא אולי כמו הדבקה של סטיקר על מכונית בימינו, היינו הכרזה ברשות הרבים.

¹⁴ עניין הלכתי נוסף המיוחס לחשמונאים הוא חידוש כתיבת אזכרות (שם ה') בשטרות. כחלק מהתלהבות וקנאות בית חשמונאי לשם ה', ועמידתם כנגד היוונים והמתיוונים (ואולי בדומה לבעז שתיקן לברך בשם ה', רות רבה ד ה, דברינו [מצוות והלכות במגילה](#)). אבל הייתה זו התלהבות יתר שעברה על המידה, ולא עמדו בית חשמונאי ברף הגבוה שהציבו לאורך זמן.

אנו נאכל מלוחים זכר לאבותינו, והעלו מלוחים על שולחנות של זהב ואכלו.¹⁵ והיה שם אחד איש לץ לב רע ובליעל ואלעזר בן פועירה שמו, ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: ינאי המלך, לבס של פרושים עליך! - ומה אעשה? - הקם להם בציץ שבין עיניך.¹⁶ הקים להם בציץ שבין עיניו. היה שם זקן אחד ויהודה בן גדידה שמו, ויאמר יהודה בן גדידה לינאי המלך: ינאי המלך, רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן! שהיו אומרים: אמו נשבת במודיעים, ויבוקש הדבר ולא נמצא; ויבדלו חכמי ישראל בזעם.¹⁷ ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: ינאי המלך, הדיוט שבישראל כך הוא דינו, ואתה מלך וכהן גדול כך הוא דינך? ומה אעשה? אם אתה שומע לעצתי רומסם. ותורה מה תהא עליה? הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית, כל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד.¹⁸

מסכת מנחות דף סד עמוד ב – מלחמת אחים קשה¹⁹

תנו רבנן: כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, והיה הורקנוס מבחוץ ואריסטובולוס מבפנים. בכל יום ויום היו משלשלין להן דינרין בקופה ומעלין להן תמידין. היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יונית, לעז להם בחכמת יונית, אמר להן: כל זמן שעסוקין בעבודה אין נמסרין בידכם. למחר שלשלו להן דינרין בקופה והעלו להן חזיר, כיון שהגיע לחצי חומה נעץ ציפורניו בחומה, ונזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה.²⁰ באותה שעה אמרו: ארור שיגדל חזיר, וארור שילמד בנו חכמה יונית.²¹

מסכת בבא בתרא דף ג עמוד ב – הצאצאית האחרונה לבית חשמונאי²²

הורדוס עבד בית חשמונאי היה, נתן עיניו באותה תינוקת (מבית חשמונאי). יום אחד שמע אותו האיש (הורדוס) בת קול שאומרת: כל עבד שמורד כעת, מצליח. קם והרג לכל אדונו (מבית חשמונאי) והשאיר רק את אותה ילדה. כאשר ראתה שהוא מבקש לשאת אותה, עלתה לראש הגג והרימה קולה ואמרה: כל מי שיבוא ויאמר שהוא מבית חשמונאי - עבד הוא, שלא נשארה מהם אלא אותה ילדה, ואותה ילדה נפלה מהגג לארץ.²³

¹⁵ מלוחים הם דגים קטנים וסמל למאכל פשוט ועממי. ראו מסכת שבת פרק כב משנה ב: " ... חוץ מן המליח הישן ודגים מלוחים קטנים וכו' ". יש כאן תיאור אידיולי של צניעותו של ינאי יחד עם ישיבתו בחבורה עם "כל חכמי ישראל". מדוע הופרה אידיליה זו וע"י מי? שים לב אגב לשינוי לשון הסיפור להלן מלשון חכמים ללשון המקרא: "ויאמר", "ויבוקש" וכו'.

¹⁶ הוא ציץ הזהב שהיה על מצחו של הכהן הגדול והיה כתוב עליו שם ה'. ראו פירוש רש"י שם: "תן ציץ הקדש על מצחך ויעמדו על רגליהם לפי שהשם כתוב בו והם יגלו את לבם". ואכן ינאי עושה כך כמובא בהמשך הסיפור ולא ברור אם אכן גילה הציץ לינאי את "ליבם של הפרושים" ומחשבותיהם עליו. אם כן, אין זה אלא לשבחו של ינאי.

¹⁷ לא מצאו עדות לשמועה שאמו של ינאי נשבתה (היינו חשש שנטמאה ופסולה לכהונה) והורחקו (הובדלו) חכמי ישראל בכעס. ¹⁸ חכמים, שלהם כתר התורה והדין, קוראים לצאצא החשמונאים: הנח כתר כהונה, רב לך כתר מלכות! ההפך מדברי רמב"ן ורבי בחיי בן אשר לעיל! (ובוודאי שלא כדברי הפנים מאירות שכתר כהונה וכתר מלוכה יכולים לשמש ביחד). ראו עוד מסכת סנהדרין יט ע"א על ניסיונם של חכמים להשליט את מרות הדין על ינאי המלך שעבדו הרג אדם וקראו לו לבוא לדין: "יבוא בעל השור ויעמוד על שורו" ... "אמר ליה שמעון בן שטח: ינאי המלך! עמוד על רגליך ויעידו בך". ואותה שעה שנו: מלכי בית ישראל לא דנים ואין דנים אותם. ראו בדברינו [מלך לא דן ולא דנים אותה](#) בפרשת שופטים. לעניינינו נראה שאחת מתחלואות ממלכת החשמונאים הייתה שלא ידעו להפריד בין הרשויות ובכך גם ידם של חכמים לא הייתה נקיה ללא רבב. אולי לא בכדי חזרו בהם מלכי בית חשמונאי לדון כצדוקים וכנגד הפרושים.

¹⁹ שלוש פעמים נזכר סיפור זה בתלמוד. כאן, במסכת סוטה מט ע"ב ובמסכת בבא קמא דף פב ע"ב. ²⁰ פעם נוספת שנזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות על ארבע מאות פרסה הוא כאשר יונתן בן עוזיאל תרגם את הנביאים לארמית (כנראה ללא הדרת חכמים, ושלא כאונקלוס שעשה עפ"י ר' יהושע ור' אליעזר). ראו העניין בגמרא מגילה דף ג עמוד א.

²¹ תקופת שלומציון המלכה, אשתו של ינאי, שמלכה אחרי מותו בין השנים 76 עד 67 לפנה"ס, הייתה מתקופות השקט והפריחה הגדולות בכל מלכות בית חשמונאי (ומהטובות בתולדות עם ישראל לדורותיו). ראו שוב בדברינו [בימי שלומציון ושמעון בן שטח](#) בפרשת בחוקות. במוטה, הורישה את השלטון להורקנוס בנה הבכור, אבל אריסטובולוס לא וויתר וכך החלה מלחמת אחים קשה וממושכת, תוך כדי עירוב כוחות חיצוניים, שתוצאתה המרכזית היא סופה של מלכות בית חשמונאי (והשתלטות הכוחות החיצוניים על הארץ). חכמה יונית היא כאן במובן של תרבות יוון ולא השפה היוונית שאותה התירו ללמוד וגם לכתוב בה ספרי תורה: "לשון יונית לחוד, וחכמת יונית לחוד". בית חשמונאי יצא למלחמה במתייוונים וסופו שהתבולל בתרבות יוון ושקע במלחמת אחים. תחילתו בחזיר שהקריבו היוונים ושעורר את קנאותו של מתתיהו שהניף את נס המרד (ראו מקבים א פרק א פסוקים מד-מז, מקבים ב פרק ו פסוקים ד ה) וסופו בחזיר שהועלה להר הבית ונעץ ציפורניו בחומה. ואחריתו, עליית מלכות רומא שסמלה הוא חזיר (ויקרא רבה יג ה, אבות דרבי נתן נוסח א פרק לד). אך לעומת נוסח הבבלי (בשלוש מסכתות), ראו הסיפור על החזיר שנעץ ציפורניו בחומה בתלמוד הירושלמי מסכת ברכות פרק ד הלכה א בהקשר עם "מלכות יוון" ואח"כ גם "בימי מלכות רשעה הזאת", היינו רומא. אין שם זכר למלחמת האחים של בית חשמונאי. ומן הסתם כבר חקרו גדולים וטובים בהבדל זה שבין הבבלי לירושלמי ואין כאן מקום שנאריך בו.

²² תרגום הגמרא לעברית להלן הוא עפ"י שטיינזלץ.

²³ ראו המשך העניין בגמרא קידושין ע"ב שדברים אלה של אותה נערה אומצו ע"י שמואל הלכה וצוטטו בדינו של אדם שהיה מכנה אנשים בלשון גנאי "עבד" ורב יהודה הכריז עליו שהוא עצמו עבד, שהרי "כל הפוסל, במומו הוא פוסל". האיש תבע לדין את רב יהודה לפני רב נחמן (ראש ישיבת פומבדיתא וחתן ראש הגולה) וטען שלא רק שאיננו עבד, אלא שהוא מצאצאי החשמונאים. בתשובתו לטענות האיש, מביא רב יהודה את אמרתו של שמואל שכל האומר שהוא מבית חשמונאי – הוא בהכרח עבד (מצאצאי האדומים, הורדוס, שטענו לחיתון עם בית חשמונאי), שכן לא נותר שום צאצא מבית חשמונאי בחיים. אחרי אותה נערה שעלתה

רש"י שיר השירים פרק ו פסוק יב – נכשלת בשנת חנים

"לא ידעתי"²⁴ - כנסת ישראל מתאוננת: לא ידעתי להיזהר מן החטא שאעמוד בכבודי בגדולתי ונכשלת בשנת חנים ומחלוקת שגבר במלכי בית חשמונאי הורקנוס ואריסטובלוס, עד שהיה מביא אחד מהם את מלכות רומי וקבל מידו המלוכה ונעשה לו עבד. ומאז "נפשי שמתני" להיות מרכבות להרכיב עלי נדיבות שאר אומות.²⁵

ספורנו דברים פרק כח – קיום תוכחת ספר דברים²⁶

אמנם התוכחות עד "יולך ה' אותך ואת מלכך" היו בבית שני בימי אנטיוכוס וזולתו, עד שצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה וגלה אחד מהם במצות פומפיא"ו לרומ"ה. ומשם והלאה עד "ונסחתם" היו עד חרבן הבית על יד רומיים ומשם והלאה הם תוכחות בגלות נמשכות אליו.²⁷

ספורנו בראשית פרק לז פסוק כח – פרשת מכירת יוסף

מדינים סוחרים. בעלי סחורת גמלי הישמעאלים: וימכרו את יוסף לישמעאלים. לישמעאלים עשו את המכר בעד המדינים הסוחרים ולא רצו לדבר עם הסוחרים פן יכירום בשבתם לפעמים בעירות למכור, אבל דברו עם בעלי הגמלים שאינם מתעכבים בעירות אבל עוברים בהם דרך העברה בלבד ועל ידם עשו המכר. אבל הקונים היו המדינים סוחרים כאמרו: "והמדנים מכרו אותו אל מצרים". וכן קרה לאבותינו בבית שני שמכרו קצתם את קצתם ביד הרומיים, בפרט כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, ששעבדו ישראל לרומיים וגרמו לנו זה הגלות כמו שהיה הענין במכירת יוסף שנתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים כדבריהם ז"ל (שבת י ב).²⁸

שבת שלום, חודש טוב

על הגג ורגע לפני שנפלה ומתה כשסירבה להינשא להורדוס והכריזה שהיא הצאצא האחרון, לא נותר שריד לבית חשמונאי וכל מי שיבוא מכאן ואילך ויאמר שהוא מצאצאי בית חשמונאי הוא בהכרח עבד ושייך לאדומים ולבית הורדוס, אשר "השתלטו" על בית חשמונאי שגיירו אותם.

²⁴ ראו הפסוק המלא שם: "לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב". ראו מדרש תהלים פרק כב ופרק קיח הדורש פסוק זה על גאולת מצרים. ובמדרש בראשית רבתי – על מינוי יוסף למשנה למלך (פרשת השבוע). אך רש"י הולך בדרך שונה לחלוטין.

²⁵ היינו שכעת אנחנו חיים בחסדי (נדיבות) העמים. שני פסוקים קודם, על פסוק י: "מי זאת הנשקפה כמו שחר" מפרש רש"י: "כמו שחר - הולך ומאיר מעט מעט כך היו ישראל בבית שני בתחילה זרובבל פחת יהודה ולא מלך והיו משועבדים לפרס וליון, ואחר כך נצחום בית חשמונאי ונעשו מלכים". שני פסוקים חלפו והתהפך הגלגל. רד"ק לא מסכים עם הפירוש החיובי של רש"י לפסוק י ואומר שבית חשמונאי לא היו באמת מלכים. ראו פירושו לחגי פרק א פסוק א: "פחת יהודה - מלרע והוא סמוך מן פחה ופירושו שליט או מושל. כי לא נקראו מושלי בית שני מלכים, לפי שהיו ברשות אומות העולם רובם. ובית חשמונאי והורדוס שמשלו לא היה משבט יהודה". ראו גם פירושו של רד"ק לזכריה פרק יא פסוק יד: "ואגדע את מקלי השני את החבלים להפר את האתונה בין יהודה ובין יש"אל" – "ואגדע את מקלי השני את החובלים - זו עקירת מלכות בית חשמונאי בימי החובלים שהיו בהם הורקנוס ואריסטובלוס ובניו להפר האחוה בין יהודה ... ובין החובלים הוא שחלקו ישראל שתי ממלכות כאשר עשה ירבעם בן נבט שנחלקה בימיו מלכות בית דוד והופרה האחוה בין יהודה ובין ישראל".

²⁶ ספורנו ממשיך כאן את הקו של רמב"ן. לא רק את פירושו לעיל בפרשת ויחי, אלא גם את פירושו לתוכחות בפרשות בחוקותי וכי תבוא. שיטת רמב"ן היא שהתוכחה בפרשת בחוקותי היא על חורבן בית ראשון, ואילו התוכחה של פרשת כי תבוא היא על חורבן וולות בית שני בתוכה חי הוא רמב"ן עצמו. ראו דבריו בתחילת פרשת ויחי: "וכן אנחנו עם רומי ואדום. אחינו הסיבנו ביאתנו בידם, כי כרתו ברית עם הרומיים. ואגריפס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה. ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים, והגלות אך עלינו מאד, לא נודע קצו כשאר הגליות. ואנחנו בו כמתים אומרים: יבשו עצמותינו נגזרנו לנו".

²⁷ ספורנו לא נזקק לפסוקים מהכתובים או מהנביאים כדי לתאר את סופה של מלכות בית חשמונאי, אלא מוצא סימוכין לכך בתורה עצמה, שלב אחרי שלב, בפרשת התוכחה שבפרשת כי תבוא, ספר דברים, פרק כח פסוק לו: "יולך ה' אתך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבתך ועבדת שם אלהים אחרים עץ ואבן". ראו גם פסוק סג שם שאותו מזכיר ספורנו במילה "ונסחתם" שהוא מפסוקי התוכחה הקשים ביותר עפ"י חז"ל: "והיה כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם ולהרבות אתכם בן פיש ה' עליכם להאביד אתכם ולהשמיד אתכם ונסחתם מעל האדמה אשר אתה בא שמה לרשתה". כל הפסוקים הקשים האלה, מכוונים לחורבן בית שני ע"י הרומאים, אומר ספורנו. אך הגורמים לכך הם מלכי בית חשמונאי שבתקופתם ובמעשיהם התחילה ההתדרדרות הבלתי נמנעת לעבר חורבן הבית והארץ. הם שטיהרו המקדש וחיידשו את עבודתו, והם (צאצאיהם) שגרמו לחורבנו ולאובדנו.

²⁸ ראו דברינו **ברכת נר חנוכה** בה דנו בקשר שבין חנוכה ובין פרשות וישב ומקץ שחלות תמיד בתוך או בסמוך לחנוכה. בעל משך חכמה מקשר את ברכת על הניסים ונר חנוכה עם ברכת "על הנס" של יוסף כשחזר והציץ בבור (אמנם פרשת ויחי!), אך כאן הקשר הוא לפרשת וישב, לפרשת יוסף ואחיו – מכירת יוסף. ראו דברינו **כתונת הפסים** בפרשת וישב בהם הבאנו את דברי הרמב"ם במורה הנבוכים חלק שלישי פרק מו שכל חטאות השעיר שבראשי חודשים ובמועדים הם תזכורת מתמדת לחטא מכירת יוסף: "אבל החכמים ז"ל שמו טעם היות כפרת צבור לעולם בשעירים, בעבור שחטא עדת ישראל כלה היה בשעיר רמז למכירת יוסף הצדיק". ואילו כאן, כל ימי שנות הישיבה בגלות הם תזכורת לסופה העגום של מלכות בית חשמונאי וביותר בשבת חנוכה. אנו מפטירים בשבת חנוכה בנבואת זרובבל ובמנורת הזהב וגולה על ראשה: "תשואות חן חן לה", תוך העדפה ברורה של נרות בית שני על פני נרות בית ראשון (ראו דברינו **נרות שלמה ונרות זכריה**). ראו שוב רש"י לעיל על הפסוק "נשקפה כמו שחר" בהערה 1 ו-23 לעיל – פסוקים רבים משיר השירים נדרשים על בית שני. אבל במה אנו קוראים בתורה? בפרשת מכירת יוסף! פרשה המשמשת תזכורת מתמדת למכירה אחרת "שמכרו אבותינו קצתם את קצתם ביד הרומיים, בפרט כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, ששעבדו ישראל לרומיים וגרמו לנו זה הגלות". ולנו שזכינו שוב לעצמאות יותר משבעים שנים, תשמש סופה העגום של מלכות חשמונאי תזכורת אולי קלה יותר ואולי חריפה יותר, כל אחד ואחת כפי הבנתו ומחשבותיו. ועכ"פ, אין אנו צריכים תזכורות של אויבנו ממלכת הצלבנים ואחרים, יש לנו תזכורת מתמדת ותמרור אזהרה משלנו – חג החנוכה ותולדות בית חשמונאי.

ושמחת אורים בשמיני של חנוכה מחלקי המים

מים אחרונים 1: נחזור להיפוך בין חז"ל בגמרא קידושין שקוראים לינאי המלך: "רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרון", ובין שיטת רמב"ן ורבי בחיי בן אשר לעיל שחטאם של בית חשמונאי היה שנכסו לעצמם את המלוכה השייכת לשבט יהודה וכאילו אומרים להם: ניחא שלקחתם לעצמכם את הכהונה הגדולה, הניחו את כתר המלכות! (למי היו מניחים אותו? לצאצאי זרובבל?). והשאלה היא כמובן בעיקר על רמב"ן ורבי בחיי שבוודאי הכירו את הגמרא ובכל זאת כתבו מה שכתבו.²⁹ האם נוכל לומר שיש כאן פרספקטיבה של זמן ומאורעות? מחד גיסא, נקודת המבט של חז"ל שהסכינו עם שלטון גם חלקי (בחסות רומי) ולא מושלם ובלבד שההנהגה הרוחנית-דתית תישמר.³⁰ ומאידך גיסא, נקודת המבט של פרשני ימי הביניים החיים בגלות הארוכה, חווים את התוכחה של ספר דברים ומבקשים, לצד געגועים וייחול לבוא מלך משיח בן דוד, להבין את פשר אי הצלחתה של מלכות חשמונאי לטווח ארוך. לצד שתי גישות הפוכות אלה, מצויה גם ההסתכלות האידיאלית של פירוש פנים מאירות על מלכות חשמונאי שלשיטתו, בה התקיימה, לפחות לזמן מסוים, הבטחת הקב"ה לממלכת כהנים (שמות יט) וכדבריו: "ומה שאמר ממלכת כהנים, בדביקות הוא רמז על בית שני במלכות בית חשמונאי שזכו לכתר כהונה ולכתר מלכות. ומה שאמר וגוי קדוש יתקיים בביאת משיחנו". נראה שגישה זו רואה בממלכה החשמונאית (עד שהסתאבה) קיום, לפחות לזמן מה, של אמירת הקב"ה לבני ישראל ערב מתן תורה: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" – התקיימה ובע"ה תחזור ותתקיים הבטחה זו בעתיד. "ממלכת כהנים" כבר זכתה פעם להתקיים, ואילו "גוי קדוש" יתקיים בבוא המשיח (וממילא גם ממלכת כהנים).³¹

מים אחרונים 2: זכינו בינתיים להשלים דף נוסף על חנוכה בשם [מאי חנוכה](#), שדן בין השאר בסיבה ובמקורות לקביעת חג החנוכה כחג של לשמונה ימים. האם זה רק בגלל נס פך השמן המתואר במגילת תענית ובמסכת שבת, או שמא בגלל סיבות אחרות. ושם הבאנו את הערת עמוס חכם על כך ששמונה ימים לאחר חג החנוכה, חל עשרה בטבת! עפ"י מסורות שלא מצאנו את מקורן, בתאריך זה החל המצור על ירושלים גם בבית ראשון ע"י נבוכדנצר וגם בבית שני ע"י פומפיוס בשנת 63 לפנה"ס (בדומה למסורות המאחדות את חורבן בית המקדש הראשון והשני ליום תשעה באב, ואת יום הבקעת החומה ל"ז בתמוז, אף שגם איחוד זה אינו מדויק מבחינה היסטורית). מצאנו סימוכין לכיבוש ירושלים ע"י פומפיוס בעשרה בטבת ברשת, ראו הערך [עשרה בטבת בויקיפדיה](#). נודה לכל מי שיאיר עינינו למקור מובהק יותר.

²⁹ והרמב"ם בו פתחנו סובר כחז"ל: "והעמידו מלך מן הכהנים וחזרה מלכות לישראל".

³⁰ בדמות הכהונה שעפ"י התורה היא מנהיגת התורה (דברים יז יב), אבל חברה אח"כ לצדוקים ונולדה מחלוקת דתית-רוחנית עזה, אולי דווקא בעקבות העצמאות המדינית היחסית. האם סכנה זו אורבת גם לנו היום במדינת ישראל? פלגנות ומחלוקות דווקא במצב ריבוני?

³¹ וכך גם פירוש מלבי"ם ביחזקאל פרק לו שהבאנו כבר לעיל: "והרבתי עליכם אדם ובהמה - שהשבים ירבו ויפרו שם, וע"כ והושבתו אתכם כקדמותיכם שהיתה כולה מיושבת, וכן היתה בבית שני בימי החשמונאי ובימי הורדוס". תקופת בית חשמונאי, כולל שלטון הורדוס, היא "ימי קדם" שיחזרו לעתיד לבוא.